

BIRÓ Tamás

nyelvész-hebraista, egyetemi docens

JERUZSÁLEM, A SZIMBÓLUMKÉNT HASZNÁLT VÁROS

Idén május 10-ére esik *jom Jerusalajim*, Jeruzsálem napja, amely a szent város egyesítésére emlékeztet a hatnapos háború során, 1967-ben. Vajon mit jelent ma a város neve a köztudatban? Két aktuális példán mutatja be Jeruzsálem nevének fel- és kihasználását Biró Tamás, az OR-ZSE tudományos rektorhelyettese.

„(...) csodavárók a világ közepévé tették,
hogy marasztalják – máglyára vonták,
keresztre feszítették, hogy dicsérvék újra
folyton folyvást, és nem csodálkoztak;
miért bú rejtőzve falak mögé.”

(Dán Págisz: *Az örök város*¹)

Jeruzsálem szimbólum. Szimbóluma a három nagy monoteista vallásnak, és szimbolikus erővel bír minden, ami ott, vele vagy éppen nélküle történik. Lerombolták és felépítették, elfoglalták és visszafoglalták, felosztották és egyesítették. Izrael és Babilon, Róma és a keresztések, Konstantin császár és Abd al-Malik, I. Szulejmán és Teddy Kolek.² az ENSZ közgyűlése és az izraeli hadsereg. Volt, aki – a Biblia szerint – itt kötözte meg, és lett volna hajlandó Isten parancsára feláldozni a fiát. Volt, aki – a hagyomány szerint – szárnyas paripáján itt szállt fel az égbe. Volt, aki – követői elbeszélése szerint – dicsőségesen bevonult, majd keresztre feszítettetett. És volt, aki – a középkori legenda szerint – élete végén otthagya a szép Hispániát a messzi nyugaton, szívét követve megérkezett keletre, de mikor megpillanthatta volna a szentély porát, mikor költeményét szavalva a város köveit megcsókolta, egy arab lovas leszúrta.³ Elbeszélések, legendák, közös identitásunkat megkonst-

1 Dán Págisz: *Az örök város* (Kádár András Áriel és Schein Gábor fordítása), Múlt és Jövő 3. évf. (1992) 2. szám, p. 105.

2 Jeruzsálem két építőjét az is összekapcsolja, hogy egyikőjük születése, másikójuk halála kapcsolódik egy magyar várhoz.

3 Jehuda Halévi 11–12. századi költő, egyik híres költeménye: „A szívem ott van Keleten – én mesz-szi Nyugaton // (...) Itthagynom szép Hispániát oly könnyű, mint amily // Édes a dúlt Szentély

ruáló narratívák, melyek abból merítik erejüket, hogy helyszínként az örök várost választják.

Napjainkban sincs ez másképp. Két friss eseményt, melyek egy időben tematizálják a mai magyarországi zsidó közéletet, semmi más, csak Jeruzsálem neve köt össze – és ez nem véletlen.

Mi az antiszemitizmus?

A *Jeruzsálemi nyilatkozat az antiszemitizmusról*⁴ (JDA) a tudományos világ meghatározó szereplőinek válasza a Nemzetközi Holokauszt Emlékezési Szövetség (*International Holocaust Remembrance Alliance*, IHRA) 2016-ban kiadott munkadefiníciójára (*working definition*). Az IHRA egy jogilag nem kötelező erejű (*non-legally binding*) meghatározást javasolt az antiszemitizmusra, amelyet azonban egyre több állam és intézmény „adoptált”, fogadott el, és alkalmazott a gyakorlatban. Ezzel az eredetileg oktatási segédanyagnak, a döntéshozókat támogató felvetésnek szánt dokumentum⁵ olyan erős eszközzé vált, amelyre hivatkozva egyre többeket antiszemitaként bélyegeztek meg – márpedig 1945 óta az antiszemitizmus bélyege rendkívül súlyosnak minősül: még a nyilvánvalóan antiszemita közösségek is gyakran tagadják, hogy azok lennének.

Az élet számos területén hasznosak az egyértelmű definíciók. Azonban a tudományos világban mi, kutatók, épp ahhoz szoktunk hozzá, hogy minden meghatározást megvizsgálunk, megkérdőjelezünk, vitatunk. De legalábbis továbbgondolunk és árnyalunk. Rámutatunk arra, amikor egy jelenség nem fekete vagy fehér, és keressük az egyes definíciók alkalmazhatóságának határait.⁶

A tudományos világból érkező szerzők által megalkotott JDA is ezt a folyamatot tükrözi – nem titkolva, abból a célból is, hogy megőrizze a szólásszabadsághoz (beleértve a tévedéshez, a mások szemében butaságnak minősülő, de nem előítéletből, ellenségességből fakadó véleményhez) való jogot. Ahogy az IHRA javaslata nem a végső szó az antiszemitizmus mibenlétéről szóló vita során, úgy – bízom benne – a JDA sem lesz az, hanem a társadalmi diskurzus folytatódik er-

porát csak megpillantanom!” (Kardos László fordítása). Ld. még Peremiczky Szilvia, *Jeruzsálem a zsidó irodalomban* (Gondolat, 2012), p. 121.

4 *The Jerusalem Declaration on Antisemitism* (JDA): <https://jerusalemdeclaration.org/>. Magyarul itt olvasható: <https://merce.hu/2021/04/20/jeruzsalemi-nyilatkozat-az-antiszemitizmusrol/>.

5 Vö. <https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-and-charters>.

6 Pontosabban fogalmazva, a tudományban kétféle definíció különböztethető meg. Az egyik esetben a kutató azáltal konstruál meg egy fogalmat, hogy bevezet egy definíciót. Például a matematikában egyik definíció sem jó vagy rossz, hanem a különböző definíciókból kiindulva más és más „világokat” (Bolyai János) lehet alkotni. A második esetben – különösen a társadalom- és bölcsészettudományokban – a köznyelv, közgondolkodás fogalmait igyekszünk szabatos módon meghatározni, de ezek a próbálkozások legtöbb esetben csak közelítő jellegűek.

ről a fontos kérdésről. Újabb és újabb munkahipotézisek, javaslatok, pro és kontra észérvek lennének ennek a folyamatnak a korrekt kellékei, és kerülendők a Pk-eszközök.⁷

Márpedig a Jeruzsálemi nyilatkozat esetében a Jeruzsálemre történő hivatkozás, tartok tőle, éppen ilyen eszköz – válasz arra, hogy az IHRA-féle meghatározásra hivatkozók akaratlanul is a holokausztot és a holokausztemlékezetet hozzák be a diskurzusba. Jeruzsálem szimbolikája, akárcsak a vészorszak, olyan tabu, amely emberileg megnehezíti a cím alatt megjelenő gondolatok kritikáját. Az örök város neve azt sugallhatja, hogy a nyilatkozat az örök igazságot, de legalábbis „a” zsidóság véleményét tükrözi. De beszélhetünk örök igazságról? Beszélhetünk „a” zsidóságról?

Mi a rabbinikus bíróság?

Hasonló PR-eszköz Jeruzsálem neve abban a perben is, amelyet a MAOIH és az EM IH indított a Mazsihisz ellen.

A laikus, a zsidó történelmet nem kellőképpen ismerő hírfogyasztóban megrökönyödést kelt az a hír, hogy a Mazsihisz nem fogadja el „a” jeruzsálemi rabbinikus bíróság joghatóságát. Mintha egy katolikus pap nem fogadná el a Szentszék joghatóságát! – gondolhatja. Ilyen értelemben ügyes volt a felperesek választása, amikor egy valójában felemás státuszú ultraortodox bírósághoz fordultak. Az izra-

7 Lásd még Techet Péter és Tóth Csaba: *Nemzetközi tudósok újradefiniálták az antiszemitizmus fogalmát. De miért van erre szükség?* https://azonnali.hu/cikk/20210424_nemzetkozi-tudosok-ujradefinialtak-az-antiszemitizmus-fogalmat-de-miert-van-erre-szuksege. Bízom benne, hogy a diskurzus a magyar nyelvű (zsidó és nem zsidó) sajtóban is folytatódni fog. A *Magyar Narancsban* Kovács András cikkére (*A jelfogó dilemmája: Okos-e változtatni az antiszemitizmus definícióján?* 2021. április 21. <https://magyarnarancs.hu/publicisztikaja-jelfogo-dilemmaja-237826>) Laczó Ferenc (*A lehatárolás hasznai: Okszerű-e pontosítani az antiszemitizmus definícióján?* 2021. május 6. <https://magyarnarancs.hu/publicisztikaja-lehatarolas-hasznai-238222>) válaszolt.

Egy lábjegyzetnyi hozzászólás egy számítógépes nyelvész részéről: Kovács András úgy közelít a problémához, mintha az egy nyelvtechnológiai probléma lenne. Adva van egy dokumentum, és algoritmusunk feladata eldönteni, hogy az milyen nyelven született (nyelv meghatározás), mi a témája (téma szerinti klasszifikáció), milyen a hangulata (szentimentelemzés) ... vagy éppen antiszemita jellegű-e. Kovács András, a nyelvtechnológiai alkalmazásokhoz hasonlóan, *maximum likelihood* módszert alkalmaz: a válasz az az opció lesz, amely a korábbi megfigyeléseink függvényében a legvalószínűbb. Ez a megközelítés viszonylag jó, viszonylag sokszor használható, de messze nem tökéletes. Ezzel szemben Laczó Ferenc úgy tekint a problémára, mint egy büntügyi bírósági tárgyalásra: mindenkit megillet az ártatlanság vélelme mindaddig, amíg kétséget kizáróan nem bizonyosodik be valakinek a bűnössége. Mivel mai társadalmunkban az antiszemitizmus egy nagyon súlyos vád, ha nem is jogi, de erős társadalmi következményekkel, utóbbi nézőponttal értek egyet. Attól tartok, hogy ha túl gyakran nem kellően megalapozott módon süjtük rá embertársainkra az antiszemitizmus bélyegét, azzal hosszú távon gyengítjük ennek a bélyegnek a jelentőségét, és ismét szalonképes eszmévé válhat az antiszemitizmus.

eli jogrendszer családjogi kérdésekben elfogadja a vallási bíróságokat, de polgári peres ügyekben legfeljebb választottbírósnak – vagy csak mediációt biztosító testületnek – számítanak (feltételezve, természetesen, hogy az ultraortodox felperecek és alperesek egyaránt alávetik magukat a rabbinikus bíróságnak).⁸ De nincs olyan kiemelt rabbinikus bíróság – sem Jeruzsálemben, sem máshol –, amelyet a zsidóság valamennyi árnyalata univerzálisan elfogadna.

Ha volt ilyen, az is megszűnt az i. sz. 5. századra, azt követően csak helyi hatáskörű bíróságok léteztek Jeruzsálemben, akárcsak bármely más zsidó közösségben. A nagy szanhedrin valóban Jeruzsálemben működött i. sz. 70-ig, azt követően pedig különböző szentföldi városokban. Bár a hagyományos rabbinikus narratíva úgy festi le ezt az intézményt, mintha az egész zsidóság egységesen alávetette volna magát a korai rabbi döntéseinek, számos kérdést vet fel ezen a ponton a történettudomány.⁹ Vajon 70 után a hellenizálódott zsidóság a diaszpóra nagyvárosaiban vagy a babilóniai zsidóság mennyire fogadta el egy palesztinai kisvárosban (Javne, Lod, Tiberiás stb.) működő rabbinikus iskola döntéseit? Vajon 70 előtt a szaduceusok és a jeruzsálemi papság, ill. az esszéneusok, a qumráni közösség vagy a korai kereszténység mennyire tisztelte a farizeus rabbiakat? Jól illusztrálja ezt a megosztottságot, az egységes jogrendszer hiányát már a jeruzsálemi szentély lerombolását megelőzően is a Misna egy szakasza (Ros hasana 1,7):

*Rabbi Joszé mondta: Történet Tuvjáról, az orvosról, aki a fiával és a felszabadított rabszolgájával együtt látta az újhholdat Jeruzsálemben. A papok elfogadták tanúként őt és a fiát, de nem a rabszolgát. És amikor elmentek a [rabbiakból álló] bírósághoz, azok elfogadták a fiút és a rabszolgát, de nem a fiát.*¹⁰

Jeruzsálem, a szent város, a zsidó történelemben mindig is leképezte a zsidóság sokszínűségét. Szaduceusok és farizeusok és őskeresztyének, hellenizált és hagyománytisztelő zsidók, héberül, arámiul és görögül beszélők lakták – vagy vándoroltak oda zarándokünnepeken – a lerombolását megelőzően. A talmudi ha-

8 Arye Edrei, *Judaism, Jewish Law, and the Jewish State in Israel*, in Christine Hayes (szerk.), *The Cambridge Companion to Judaism and Law* (Cambridge University Press, 2017), különösen p. 335.

9 Hugo Mantel, *Sanhedrin*, in Michael Berenbaum and Fred Skolnik (szerk.), *Encyclopaedia Judaica*, 2. kiadás, vol. 18 (Macmillan Reference USA, 2007), pp. 21-23.

10 A Misna szerint az ókorban a zsidó naptárt (a hónapokat) tanúk alapján határozták meg, akik az újhholdat követően látták az új holdszarlót, és tanúskodtak erről a bírói testületnek. A rabbinikus jogban rokonok nem tanúskodhatnak egyszerre, de a felszabadított rabszolgák jogosultak tanúskodni. Az idézetből úgy tűnik, hogy i. sz. 70-et megelőzően Jeruzsálemben párhuzamosan működhetett egy farizeus és egy szaduceus testület, eltérő eljárásrenddel. Utóbbiak – az arisztokratikus, származási alapon működő papi réteg – nem fogadták el a felszabadított rabszolgákat, de elfogadták közeli rokonok együttes tanúvallomását. Megjegyzendő, hogy az Újszövetség is egy elsősorban főpapi testületről tud (Márk 14,53; ApCsel 4,6). Elképzelhető, hogy a különböző irányzatok által működtetett párhuzamos bírósági rendszerek időnként azt is eredményezték, hogy a nép különböző csoportjai eltérő időpontokban ünnepeltek egyes ünnepeket.

gyomány szerint a belviszály okozta a pusztulását, nem önmagában a sokszínűsége. Az eltérő nézetek közötti építő jellegű vita – legyen szó az antiszemitizmus meghatározásáról vagy a magyar zsidóság jövőjéről – dicséretes, mint a jeruzsálemi Hillél és Sammaj közötti viták. Gondoljunk a Jeruzsálemet gazdagító sokszínűsége az örök város újraegyesítésének emléknapján.

Viszont PR-okokból ne keverjük bele szent helyeinket politikai játszmákba. Úgy csöppen bele ezekbe Jeruzsálem – utalva egy Jeruzsálemben játszódó történetre –, mint Pilátus a krédóba.